

MONIKA BOROWICKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

OCHRONA INTERESU POKRZYWDZONEGO W POLSKIM PRAWIE KARNYM

Ochrona interesów pokrzywdzonego i możliwość ich rzeczywistej realizacji, stosunkowo niedawno znalazła się w regulacjach karnoprawnych.

Przyczyną braku odpowiednich rozwiązań była zbyt duża koncentracja na sprawcy przestępstwa, a także idea resocjalizacyjna i postrzeganie czynu przestępczego jako godzącego głównie w interes społeczny, a nie indywidualny.

Powołanie w 1979 r. Światowego Towarzystwa Wiktymologii, rozwój nauki o ofierze i rezultaty jej badań – szczególnie tzw. *victim surveys*, opartej o metodę *self reporting* pozwoliły na sformułowanie pojęć pierwotnej i wtórnej wiktyimizacji¹. Ponadto rozpoczęły ruch na rzecz pokrzywdzonego i stworzenia mu możliwości działań na poszczególnych etapach procesu w celu dochodzenia swoich praw. Powstała zaś idea *diversion* wskazała na możliwość zastępowania stresującego – dla pokrzywdzonego – systemu wymiaru sprawiedliwości karnej innymi, pozakarnymi i mniej sformalizowanymi, formami ugody i porozumień. Wpłynęła ona również na zaakcentowanie rozwiązania konfliktów pomiędzy ofiarą i sprawcą w drodze arbitrażu, koncyliacji czy mediacji².

¹ A. MAREK, *Ochrona ofiar przestępstw – nowa polska kodyfikacja prawa karnego na tle tendencji międzynarodowych*, [w:] *Teoria prawa. Filozofia prawa. Współczesne prawo i prawoznawstwo*, Toruń 1998, s. 148.

² E. BIEŃKOWSKA, *Wiktymologia (zarys wykładu)*, Warszawa 2000, s. 42-50.

Świadomość tych zjawisk zaowocowała wydaniem przez Radę Europy Zaleceń nr 5 (85) 11 – w sprawie pozycji ofiary w ramach prawa i procesu karnego. Określają one głównie sposób postępowania policji wobec pokrzywdzonego. Wskazują na konieczność odpowiedniego przeszkolenia pracowników tych służb, na obowiązek informowania ofiary o wyniku prowadzonego postępowania oraz ustalenia w jego trakcie krzywd i szkód, jakich doznała³.

Ten ostatni problem, dotyczący restytucji i kompensacji szkód poniesionych przez pokrzywdzonego przestępstwem, w 1983 r. znalazł swoje odzwierciedlenie w Europejskiej Konwencji o Kompensacji dla Ofiar Przestępstw z Użyciem Przemocy i stał się jednocześnie jednym z celów prawa karnego. Z kolei w 1985 r. na VI Kongresie Narodów Zjednoczonych, na którym podjęto kwestie zapobiegania przestępczości i postępowania z przestępcami, Organizacja Narodów Zjednoczonych uchwaliła Deklarację Podstawowych Zasad Sprawiedliwości dla Ofiar Przestępstw i Nadużyć Władzy.

Wspomniany akt w części odnoszącej się do ofiar przestępstw zawiera cztery fundamentalne prawa:

- a) dostępu do wymiaru sprawiedliwości,
- b) restytucji,
- c) kompensacji,
- d) uzyskania pomocy⁴.

Wskazane są tam również możliwości korzystania z mediacji, rozjemstwa czy pojednania. Także polski ustawodawca dostrzega nowe trendy w polityce karania i daje im wyraz w postępowych regulacjach.

W odróżnieniu od dotychczasowej roli pokrzywdzonego jako świadka we własnej sprawie, ich celem jest faktyczny wpływ ofiary na bieg procesu i możliwość zaspokojenia przez nią roszczeń.

Aktualnie jednym z celów prawa karnego jest obowiązek zrekompensowania krzywd i naprawienia szkody wyrządzonej pokrzywdzonemu. Jest on zawarty w katalogu środków karnych, obok

³ E. BIENKOWSKA, *Wiktymologia*, cit., s. 42-50.

⁴ E. BIENKOWSKA, *Wiktymologia*, cit., s. 42-50.

mających podobny charakter: nawiązki i świadczenia pieniężnego (art. 39 pkt 5 k.k.). Odpowiednie stosowanie omawianych środków może stanowić nie tylko uzupełnienie kar, lecz także ich alternatywę⁵. Ponadto zobowiązanie sprawcy przestępstwa do naprawienia wyrządzonej szkody służyć ma łagodzeniu konfliktów powstałych na skutek zachowania niezgodnego z prawem. Pozwala także na zastosowanie instytucji probacyjnych i nadzwyczajnego złagodzenia kary. Tym samym spełnia ono wiele funkcji penalnych: kompensacyjną, resocjalizacyjną i wychowawczą.

Obowiązujący Kodeks Karny z 1997 r. przewiduje dwojaką możliwość nałożenia obowiązku naprawienia szkody. Po pierwsze – jako samoistnego środka karnego, orzeczanego na warunkach i w trybie przewidzianym w art. 46 k.k. Pomyślne zastosowanie tej instytucji wymaga spełnienia kilku warunków:

- a) istnienia szkody,
- b) skazania za określone w przepisie przestępstwa,
- c) złożenia wniosku przez pokrzywdzonego bądź inny upoważniony do tego podmiot⁶.

Przez złożenie wspomnianego wniosku pokrzywdzony nie uzyskuje statusu strony w postępowaniu. Natomiast działanie w takim charakterze – jako powoda cywilnego bądź oskarżyciela posiłkowego – nie wyłącza możliwości jego złożenia. Kodeks postępowania karnego przyznaje więc określone prawa pokrzywdzonemu z faktu samego pokrzywdzenia, nie wymagając od niego wcielenia się w rolę strony odrębnym aktem⁷. W charakterze samoistnego środka, odszkodowanie może być też nałożone na podstawie art. 59 k.k., w związku z odstąpieniem od wymierzenia kary przez sąd.

Druga z możliwości nałożenia obowiązku naprawienia szkody występuje jako warunek probacyjny przy zastosowaniu instytucji:

⁵ A. MAREK, *Komentarz do kodeksu karnego – cz. ogólna*, Warszawa 1999, s. 100.

⁶ A. MAREK, *Komentarz do kodeksu karnego*, cit., s. 140-142.

⁷ T. GRZEGORCZYK, *Wniosek o naprawienie szkody w nowym prawie i postępowaniu karnym – krótkie komentarze*, Nowa kodyfikacja karna, III: kodeks postępowania karnego, Warszawa 1997, s. 55.

a) warunkowego zawieszenia wykonania orzeczonej kary – art. 72 § 2 k.k.,

b) w związku z karą ograniczenia wolności – art. 36 § 2 k.k., a także w ramach warunkowego umorzenia postępowania, kiedy to sąd obligatoryjnie zobowiązuje sprawcę do naprawienia szkody w całości lub części (art. 67 § 3 k.k.). Dodatkowo art. 66 § 3 k.k. przewiduje, iż sam pokrzywdzony i sprawca uzgadniają sposób jej naprawienia⁸.

Decyzja ustawodawcy o wprowadzeniu instytucji naprawienia szkody jako samoistnego środka karnego, stanowiła reakcję na trudności w dochodzeniu roszczeń w ramach procesu adhezyjnego i miała na względzie pełniejszą ochronę pokrzywdzonego. Z kolei funkcja kompensacyjna środków nakładanych na sprawcę jako probanta zdaje się mieć drugorzędne znaczenie, a jej priorytetowe walory wiążą się z prewencją indywidualną, resocjalizacją i wychowaniem skazanego.

Naprawienie szkody, uzgodnienie sposobu jej naprawienia pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym, bądź czynienie w tym kierunku starań, będzie też brane pod uwagę przy nadzwyczajnym złagodzeniu kary (art. 60 k.k.).

Rozwiązania mające na celu uwzględnienie interesu ofiary przestępstwa znalazły również swoje odzwierciedlenie w regulacjach, odnoszących się do konsensualnego rozstrzygnięcia konfliktu między ofiarą a sprawcą przestępstwa. Sam model porozumienia się uczestników procesu karnego jest zakorzeniony w systemach prawnych, należących do kręgu *common law*, w ramach tzw. *plea bargaining*⁹.

Ustawodawca polski wprowadził rozwiązania podobne, lecz uwzględniające specyfikę kontynentalnego systemu wymiaru sprawiedliwości. Ani kodeks postępowania karnego, ani kodeks karny nie przewidują instytucji o nazwie „porozumienie”. Nakazują jednak uwzględnić wyniki tegoż porozumienia w ramach dyrektyw do-

⁸ A. MAREK, *Komentarz do kodeksu karnego*, cit., s. 142.

⁹ E. BIENKOWSKA, *Porozumienie się oskarżonego z pokrzywdzonym*, «Monitor Prawniczy», 6.11 (1993), s. 419.

tyczących wymiaru kary – art. 53 § 2 i 3 k.k.; decyzji o jej nadzwyczajnym złagodzeniu – art. 60 § 2 k.k.; przy orzekaniu o warunkowym umorzeniu postępowania – art. 341 k.p.k., a także w odniesieniu do instytucji opartych na porozumieniu procesowym jakimi są:

- a) wniosek o wydanie wyroku skazującego – art. 387 k.p.k.
- b) wniosek o skazanie bez przeprowadzania rozprawy – art. 335 k.p.k.¹⁰

Pierwszy wniosek zapewnia pokrzywdzonemu rzeczywisty wpływ na wymierzenie stosownej kary sprawcy (zgoda – art. 387 § 2 k.p.k.) i na prezentację oczekiwań odnośnie do odpowiedniej rekompensaty za doznane krzywdy (porozumienie odszkodowawcze – art. 387 § 3 k.p.k. w zw. z art. 341 § 3 k.p.k.). Natomiast obowiązujący art. 335 k.p.k. jest wzorowany na włoskiej instytucji *pattagiamento*, której celem jest uproszczenie i skrócenie biegu postępowania przy jednoczesnej rezygnacji z przeprowadzenia rozprawy głównej¹¹.

Z kolei próbę doprowadzenia do ugody między pokrzywdzonym a podejrzanym czy oskarżonym, przez instytucję lub osobę godną zaufania – czyli podmioty spoza wymiaru sprawiedliwości – przewiduje art. 320 k.p.k., poświęcony mediacji. Zgodnie z nim postępowanie mediacyjne może być wdrożone w każdej sprawie, również prywatnoskargowej. Prokurator może skierować sprawę do takiego postępowania z inicjatywy lub za zgodą stron, kiedy rozważa możliwość:

- a) skierowania do sądu wniosku o skazanie bez przeprowadzenia rozprawy – art. 335 k.p.k.,
- b) skierowanie wniosku o warunkowe umorzenie postępowania¹².

Także sąd może, zamiast posiedzenia pojednawczego, wyznaczyć termin do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego – art. 489 § 2 k.p.k. Jest ono dozwolone zarówno na etapie postępowania

¹⁰ E. BIEŃKOWSKA, *Porozumienie się oskarżonego z pokrzywdzonym*, cit., s. 419.

¹¹ A. MAREK, *Konsensualny model rozstrzygania spraw w procesie karnym*, [w:] *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci prof. St. Waltośa*, Kraków 2000.

¹² A. MAREK, *Konsensualny model rozstrzygania spraw w procesie karnym*, cit. E. BIEŃKOWSKA, *Porozumienie się oskarżonego z pokrzywdzonym*, cit., s. 419.

przygotowawczego jak i sądowego, pozwala pokrzywdzonemu uniknąć wtórnej wiktyimizacji, a sprawcy uświadamia wyrządzoną szkodę i krzywdę¹³.

Reorientacja dotychczasowej pozycji ofiary przestępstwa i wiążący się z nią nacisk na uprawnienia wpływające zarówno ze statusu strony w procesie, jak z faktu samego pokrzywdzenia, znalazły swoje potwierdzenie w wydanej przez Ministerstwo Sprawiedliwości Polskiej Karcie Praw Ofiary oraz w powołaniu przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji instytucji Rzecznika Praw Ofiar.

Opracowana Polska Karta Praw Ofiary stanowi swoisty katalog tych praw, opartych na deklaracji ONZ z 1985 r. oraz Europejskiej Konwencji o Kompensacji dla Ofiar Przestępstw Popełnionych z Użyciem Przemocy, a także zaleceniach Rady Europy.

Te ostatnie odnoszą się do sprawy pozycji ofiary w prawie i procesie karnym oraz zapobiegania wiktyimizacji, a także sprawy pomocy dla ofiar przestępstw. W karcie znalazła się też definicja ofiary (prawo karne posługuje się pojęciem pokrzywdzonego). W jej rozumieniu jest to osoba fizyczna, której dobro prawem chronione zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo, a także jej najbliżsi. W katalogu uprawnień pokrzywdzonego karta wymienia:

- a) prawo do godności, szacunku i współczucia,
- b) prawo do bezpieczeństwa i zakaz ponownego dręczenia ofiary,
- c) prawo ofiary jako strony postępowania karnego do wymiaru sprawiedliwości, a także mediacji i pojednania ze sprawcą,
- d) prawo do restytucji poniesionych szkód.

W karcie zawarto również dokumenty wiążące Polskę z tytułu członkostwa w ONZ i Radzie Europy oraz dokumenty międzynarodowe ratyfikowane przez Polskę i wewnętrzne prawo krajowe¹⁴.

¹³ E. BIEŃKOWSKA, *Mediacja między ofiarą a sprawcą przestępstwa*, «Jurysta», (1997), nr 7, s. 3.

¹⁴ Polska Karta Praw Ofiar, «Rzeczpospolita» nr 254, z 29 października 1999 r., s. C1.

Z kolei Rzecznik Praw Ofiar stał na straży interesów podmiotów pokrzywdzonych przestępstwem. Do jego podstawowych zadań należało świadczenie pomocy prawnej i psychologicznej ofiarom oraz współpraca z instytucjami udzielającymi im wsparcia, tj. Niebieską Linia, Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Administracji.

W przypadkach niewłaściwego traktowania osób poszkodowanych, rażących naruszeń ich uprawnień lub zaniedbań ze strony organów procesowych, Rzecznik podejmował interwencje. Polegały one na wyjaśnieniu przyczyn naruszeń czy zaniedbań i ustaleniu osób odpowiedzialnych za nieprawidłowości. W wypełnianiu tych zadań pomagał Rzecznikowi zespół ds. jego obsługi, udzielający także porad prawnych i innych informacji – telefonicznie lub listownie. Ponadto w celu umożliwienia realizacji tych obowiązków na terenie całego kraju, powołano przedstawicielstwa współpracowników Rzecznika. Jego pełnomocnicy działali w Częstochowie, Katowicach, Łodzi, Rzeszowie i Toruniu. Do ich obowiązków należało m.in.:

- a) przyjmowanie i udzielanie pomocy osobom zwracającym się do nich z terenu całego województwa,
- b) nawiązanie dobrych kontaktów z dzielnicowymi poszczególnych rewirów, prokuraturą, władzami samorządowymi,
- c) prowadzenie telefonu zaufania dla osób poszkodowanych w wyniku przestępstwa,
- d) odbywanie szkoleń w Zespole Rzecznika Praw Ofiar przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji,
- e) sporządzanie zestawień z pracy Przedstawicielstwa dla Zespołu Rzecznika Praw Ofiar.

Ponad to dla dodatkowego wzmocnienia omawianej instytucji został opracowany projekt ustawy o Rzeczniku Praw Ofiar Przestępstw. Określał on warunki, które musiał spełnić podmiot sprawujący tę funkcję i precyzował jego zadania. Zgodnie z projektem Rzecznika miał powoływać Sejm na pięcioletnią kadencję, a osoba powołana na ten urząd to obywatel RP, wyróżniający się doświadczeniem, niekaralnością, mający pełną zdolność do czynności prawnych i wyższe wykształcenie. Rzecznik miałby składać ślubowanie przed Sejmem i z przyczyn oznaczonych w ustawie, mógłby być

przez niego odwołany. Według omawianego projektu, w czasie sprawowania swoich zadań, chroniłby go swoisty immunitet procesowy, ale jednocześnie nie mógłby on wykonywać prac, nie dających pogodzić się z pełnionymi obowiązkami. Stosowne czynności Rzecznik podejmowałby:

a) na wniosek: ofiary, Rzecznika Praw Obywatelskich, Rzecznika Praw Dziecka,

b) z urzędu.

Projekt zawierał także wiele innych uprawnień Rzecznika, m.in. uczestnictwo w czynnościach postępowania karnego za pisemną zgodą pokrzywdzonego lub jego przedstawiciela.

Przewidziane w projekcie ustawy obowiązki i prawa Rzecznika zwiększały jego możliwości udzielania pomocy pokrzywdzonym podmiotom. Przewidywał on także jego wystąpienie z wnioskiem o podjęcie inicjatywy ustawodawczej i działanie na rzecz ofiary nieświadomej przysługujących jej uprawnień¹⁵.

Niestety w październiku 2001 r. komórka Rzecznika Praw Ofiar została zlikwidowana. Ten fakt spowodował także zamknięcie działalności jego regionalnych pełnomocników. Obecnie zadania Rzecznika są realizowane przez Stowarzyszenie Przeciwko Zbrodni im. Jolanty Brzozowskiej, które było pomysłodawcą i autorem przedstawionego programu.

Omówione prawne możliwości działań pokrzywdzonego przestępstwem, nie wyczerpują jakże złożonej tematyki. Stanowią jedynie próbę wskazania na rozwiązania najistotniejsze, będące dowodem zmiany dotychczasowej polityki karania, która nie dostrzegała podmiotu bezpośrednio pokrzywdzonego przestępstwem.

Obecnie najważniejszym postulatem staje się rzeczywista funkcjonalność istniejących unormowań. Pozwolą one na likwidację konfliktu między sprawcą a ofiarą, co *de facto* zneutralizuje ujemne następstwa czynu przestępnego.

¹⁵ Rządowy projekt ustawy o Rzeczniku Praw Ofiar Przestępstw, «Druk Sejmowy III Kadencji» nr 2915, z 25 maja 2001 r.

PROTECTION OF VICTIM'S RIGHTS IN THE POLISH PENAL LAW

Summary

The World Victimology Society was formed in 1979. That event greatly influenced the development of a study of a victim and also initiated the movement for the wronged. Victim surveys conducted on the basis of self reporting enabled to define the concepts of primary and secondary victimization. The surveys confirmed the fact that the implementation of an injured party protection is still inadequate.

That subject matter was taken up by the VI Congress of the United Nations in 1985. The UN proclaimed the Declaration of Basic Laws for Victims of Crime and Abuse of Authorities. In the part devoted to victims of crimes it lists four fundamental rights:

- a) a right of access to an administration of justice;
- b) a right to restoration;
- c) a right to compensation;
- d) a right to aid.

The document also indicates the possibility to use mediation, arbitration, or conciliation and also the Polish legislator perceives the new trends of punishment policy expressed in progressive regulations. As distinct from the hitherto role of an injured party as a witness in his own case these regulations aim at securing an effective influence of an injured party on the course of proceedings and a possibility to satisfy his claim.

Currently, one of the aims of the Penal Code is an obligation to compensate for damages and to redress an injury sustained by an injured party. It is on the list of means of punishment together with a sanction imposing a payment to an injured or to the public purse and a pecuniary performance (article 39, point 5 of the Penal Code). It may not only complement a punishment, but also be its alternative.

An obligation of a perpetrator of an offence to redress an inflicted damage should also serve the appeasement of conflicts resulting from an unlawful conduct. It also allows a release on probation and an extraordinary mitigation of penalty. Therefore it serves a number of penal functions: of compensation, resocialization, and education.

The Penal Code from 1997 provides for twofold possibility of imposing the discussed obligation:

1) as autonomous means of punishment adjudicated on terms and the mode provided for in the article 46 of the Penal Code (it is a novelty in the Polish regulation).

2) as a condition for a release on probation (in case of application of conditional dismissal of proceedings, conditional suspension of execution of a penalty, or in connection with a penalty of restricted freedom.

The Polish legislator also introduced solutions modeled on a plea bargaining. Particularly:

1) a motion for issuance of a convicting judgment;

2) a motion for a conviction without conducting a trial.

In the Code of Penal Procedure (CPP) there also appeared a regulation governing mediation between an injured party and a suspect (according to article 320 CPP the mediation shall be offered by a party from outside of the jurisdiction of justice.

The discussed change of the status of an injured party and its attendant emphasis on the rights resulting both from having a status of a party to a lawsuit and also from the sole reason of an injury found its confirmation in the Victim's Rights Charter issued by the Polish Ministry of Justice and an appointment, unfortunately already non-existent, of a cell of the Commissioner for Victims' Rights. Currently, the most important facet becomes the question of an actual functionality of existing regulations which not only neutralize negative consequences of a crime but also allow to resolve a conflict between an injured party and a perpetrator.